

GARIBALDI

A MA MAGYARJA ezernyi gondja között csudálkozva figyel fel a név hallatára, történet szemléletének ködös távlataiból csak homályos körvonalakban látja maga előtt az Unita Italia hőst, akinek neve pedig vagy két emberöltő előtt a magyar szabadság gondolat realizálását jelentette jónéhány millió magyar előtt.

Ki volt tehát Garibaldi? s mi az, amit élete munkája Itália és a világtörténelem számára jelent.

A bécsi kongresszus az európai problémát tisztán mechanikus eszközökkel oldotta meg, a hatalmi és hódító politika szempontjai uralkodtak a kongresszus alkotta békemű felett, miközben vajmi kevés vagy éppen semmi figyelmet se fordított a francia forradalom által felidézett nemzeti és társadalmi problémák megoldására. A bécsi kongresszus békeművét az alapvető problémáknak ez a megoldatlansága már létrejött pillanatában elavulttá tette, a szentszövetség rendőri elnyomása pedig csak gyorsította ennek a természetes és logikus elégedetlenségi folyamatnak a kirobbanását. Az elégedetlenség Itáliában ért el leggyorsabban a nyílt lázadáshoz, aminek első sorban népi, szociális és gazdasági okai voltak.

Itália, a XVI. század közepe óta kis államokra tagozódva, közvetve vagy közvetlenül idegen hatalmak fennhatósága alá került s így itt a faji egységből táplálkozó népi erők természetes kohéziója ellenére sem tudott a nemzeti egység valóra válni. Macchiavelli szerint azért, mert a pápaság, mint Itália leghatalmasabb fejedelme, nem volt elég erős ahhoz (hozzátehetjük, hogy a XVI. század óta mindinkább a szupernacionális felfogás felé hajolva, nem is akart az lenni), hogy Itáliát saját jogára alatt nemzetállami egységbe foglalja össze, de elég erős volt viszont ahhoz, hogy megakadályozza ennek az egységnek más hatalom vezetése alatt való létrejöttét. Az olasz nép politikai egységének determináltságát még élesebbé tette a félsziget zárt geográfiai adottsága által erősen befolyásolt gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés, amely a faji és kulturális homogenitású olasz nép politikai nemzeti egységének szükségességére sürgetően utalt. A nemzetegység belső akadályait gyorsan tisztította el a felvilágosodás és a francia forradalom vihara. Amíg a felvilágosodás a laikus állam eszményének nyerte meg az olasz nép intellektuális vezető rétegeit, addig a francia forradalom katonai sikerei első sorban Itália abszolutista és tirannus fejedelmeit söpörte el, legalább időlegesen, a politikai cselekvés színteréről. Napóleon itáliai reformjai pedig rövid évtized alatt is elegendők voltak ahhoz, hogy az olasz nép szociá-

lis és gazdasági helyzetét olyan szintben egyenlítsék ki, amely a nemzeti továbbfejlődést a francia forradalom eszményeként kialakult polgári liberális állameszme felé irányítsa. Az olasz nép politikai egységre érettségének ezen határozott formái mellett valóban anachronizmusként hatott Itália térképének az a rendezése, amelyet a bécsi kongresszus a titkos diplomácia minden eszközzel folytatott harcai után megrajzolt, a reáerőszakolt abszolutista kormányrendszerek pedig a társadalmi és gazdasági fejlődés természetes irányát akarták visszafordítani. A temporális és transzcendens erők itt olyan határozottan álltak egymással szemben, hogy a nemzeti egységért Itália földjén már régóta dúlt a harc, amikor a németiség vagy Közép-Európa népei általában a politikai nemzetegység felé való haladás útjait még tapogatva keresték.

A politikai cselekvés mikéntjének új útjait Itáliában is az ifjúság találta meg. Ez az ifjúság, a fiatal Itália, teljesen a francia forradalom eszméiből táplálkozott, nem sokat törődött a nemzeti egység államfilozófiai alapvetéseivel, bár radikális cselekvő szándékait szívesen kendőzte el annak kissé ködös és vértelen teóriáival. Gioberti apát és az Unita Italia eszméje sokszínű irodalmi hirdetőinek helyét így foglalta csakhamar a giovane Italia hatalmas, társadalmi egységbe forrt serege, amelynek előttünk olykor fellengzősen hősi tetteit kétségkívül befolyásolta az az európai romantizmus, amely más formáiban különben megállt az olasz lélek sajátos racionalizmusa előtt.

Garibaldi ennek a fiatal Itáliának vezető egyéniségéből lett az egységes Itália katonai megteremtője, akinek egyéniségében a politikai realizmus józansága kellő mértékben arányosuk a hős katona önfeláldozásával. A politikailag és katonailag lehetséges, megvalósítható terveknek világos szintézise biztosította számára mindvégig annak az olasz népnek osztatlan megértését, amely nem követte Mazzini-nak az olasz politikai célokra túlmenő, szertelenbe hajló politikai célkitűzéseit és hűvös közönnyel kísérte Cavour józan és megfontolt, egyébként teljesen célhoz jutott politikáját. Ezért lett Garibaldi az egységes Itália legnépszerűbb hőse, akinek neve ma is programot jelent.

Erre az útra Garibaldi az olasz földnek arról a részéről indult el, amely ma is a két latin testvémemzet nyelvi és nemzeti elkülönülésének a határmegyéje. Az akkor még olasz Nizzának a gyermeke volt. A millió tehát, amelyben felnő, az olasznak és a franciának a keveréke. De ebben a határozatlan népi és nemzeti konglomerátumban is tisztán olasznak érzi magát. Amikor szülőföldjének földrajzi és gazdasági adottságai a tengerész pályára viszik, a szárd haditengerészetbe lép be. Életére is, de közvetve az Unita Italia ügyére nézve is sorsdöntő volt Mazzini 1834-1 felkelése, amelynek leveretése után őt is halálra ítélik, de neki Franciaországon át sikerült Dél-Amerikába menekülni. A francia forradalmi polgári ideológiának megfelelően a szabadság eszménye uralkodik ekkor már egész valóján, ez a gondolat készíti őt arra, hogy kis délamerikai államok szolgálatában harcoljon a császári Brazília ellen. Az eszményeihez való hű, etikai tartalmú ragaszkodás mentette meg őt már ekkor is attól, hogy kalandos

vállalkozásai között kalandorrá válják. Tetteinek, törekvéseinek ez az etikai alapja avatta őt eszményi szabadsághőssé!

Ilyen változatos életsors után jött el az Itália sorsában is annyira jelentős 1848-ik év, amely őt is nyomban a harc mezejére szólította. Dél-Amerikából Anitával, hősi lelkületű brazíliai származású élettársával visszatérve, Itália szabadságáért az osztrákok ellen fordult harcba. Ekkorra már szétoszlottak azok a remények, amelyeket a giovane Italia rajongói IX. Piusba helyeztek, mikor trónralépte után tőle várták Itália felszabadítását és egyesítését. Garibaldi is, aki a délamerikai szereplését az olasz szabadságharc előkészítésének tekintette, 1847 októberében levelet írt IX. Piusnak, felajánlva neki szolgálatait Itália szabadsága és felszabadítása érdekében. Akciója azonban megfelelő visszhang nélkül maradt. Az 1848 április 29-i pápai semlegességi nyilatkozat pedig, amely egyszerre véget vetett Pio Nono népszerűségének, tulajdonképpen természetes következménye volt annak a XVI. század óta kialakult felfogásnak, hogy a pápa elsősorban az egész keresztény katolikus világnak nemzetek felett álló feje, s csak annyiban itáliai világi fejedelem, amennyiben erre a világi szuverénitásra lelki főségének független gyakorlása szempontjából szüksége van. De tisztára morális lehetetlenség volt tartós együttműködést teremteni a pápaság és a forradalmi eszméktől fűtött, szabadkőműves velleitású giovane Italia között, természetes volt a célok és az ahhoz vezető eszközök diametriális ellentéte miatt, hogy a pápaság és a fiatal Itália kérlelhetetlen, egymás létezését kizárni kívánó ellenfelekké lettek.

A helyzet már ilyen értelemben tisztázódott, amikor Garibaldi kisszámú, de mindenre kész kísérő csapatával 1848 júniusában Itália földjére érkezett. Az olasz reménykedések központjában ekkor már a szárd király, Carlo Alberto állott. Piemontnak ez a valóban tragikusan emberi sorsú királya egész lényével idegenkedett mindama forradalmi megmozdulástól, amelynek élére őt Itália közhangulata máról holnapra állította. Szinte akarata ellenére lön abszolutista hajlandóságú uralkodóból az olasz szabadságharc vezérévé. Garibaldi is híveivel együtt, feledve az 1834-i halálos ítéletet és félretéve republikánus érzelmeit, Carlo Alberto seregében akart harcolni Ausztria ellen. Itt azonban bizalmatlanságra talált s azért Piemontból Lombardiába ment, amelynek egy részéből és Milánóból is az olasz forradalmi csapatoknak sikerült kiszorítani az osztrák seregeket. Garibaldi ezért Milanóba ment, ahol az ottani ideiglenes forradalmi kormány megbízásából önkéntes csapatot alakított. Radetzky jól szervezett ellentámadása azonban hamarosan véget vetett a lombardiai olasz reményéseknek, Carlo Alberto is békére kényszerült Ausztriával szemben. Garibaldi nem akarván behódolni, már 1848 augusztusában svájci területre szorult. A párizsi februári forradalom hullámai azonban még nem ültek el Európában, a reakciós konszolidáció útban volt már ugyan, de még nem diadalmaskodott teljesen. Tovább folyt a küzdelem tehát Itáliában is, s ezeknek a harcoknak a központja most már az Egyházi Állam, kiváltképpen pedig az Unita Italia természetes és ideális centruma, az Örök Város lett. Amikor

Pio Nono 1848 november végén Róma lázongó népe elől nápolyi földre menekülni kényszerült, Garibaldi híveivel együtt Romagnán, Märchen át Róma felé vonult. Hosszú harci fáradalmak voltak már Garibaldi és serege mögött, amidőn az ideiglenes római kormány által összehívott alkotmányhozó gyűlés, amelyen Garibaldi mint Macerata képviselője vett részt, 1849 február 8-án a Capitoliumon kikiáltotta a római köztársaságot.

A római köztársaság kikiáltása azonban éppen úgy, mint egy hónappal később Piemont második, csak néhány napig tartó hadjárata Ausztria ellen, amely Carlo Albertónak a trónjába került, már Európa reakcionárius konszolidációjával találta magát szemben. A 48-as forradalmak és a belőlük kisarjadzott nemzeti szabadságharcok sorsa eldőlt már abban a pillanatban, amidőn Frandaország a forradalomtól dtérő útra fordult, Ausztria pedig elegendő belső politikai és katonai ellenállást mutatott az itáliai és a magyarországi szabadságmozgalmakkal szemben. Ezzel 1849 tavaszára végzetesre fordult már az Unita Italia ügye is. 1849 április végétől kezdve Garibaldi a római köztársaság védelmében Róma falai előtt már a pápai állam integritásáért küzdő francia köztársasági csapatok ellen harcolt. Ez a harc Róma kapui előtt nem szűkölködött ugyan hősi mozzanatokban, s Garibaldi mindig élén volt hőseinek, de a végső kimenetele kezdettől fogva nem volt kétséges. Július 3-án, a franciák koncentrikus támadása nyomán elesett Róma és vele összeomlott mind az a remény, amdyet az olasz patrióták 1848-hoz fűztek.

Garibaldi azonban ez a különben nem váratlan sorsfordulat sem törte meg, ellenkezőleg, lelki erejét még inkább felemelni, megacélozni tudta. Rómából rendkívüli nehézségek árán — amelyeknek lelki gyötrelmeit a végsőkig fokozta az a drámai momentum, hogy a hűséges Anita a menekülés közben karjai közt szenvedett ki — Piemontba menekült. De itt sem volt maradása, a kormány, nyŰván külpolitikai bonyodalmaktól tartva, kiutasította őt az ország területéről. Garibaldi töretlen hittel és csüggedetlen energiával vette ismét a vándorbotot, s most Amerikába ment bevárni, amíg ismét djő az idő Itália szabadságáért harcolni. Itt dőször mint közönséges munkás tartotta fenn magát, csak később lett hajóskapitány. A reakció évd azonban már meg voltak számlálva. A reménység most is Piemontban összpontosult, II. Vittorio Emmanuele uralma alatt csendesen, de annál szívósabban dolgozott itt a kormány és a nemzet a szabad Itália egységéért. Az idők változásának volt jde, hogy Garibaldi 1854-ben visszatérhetett Nizzába, nemsokára pedig a Sardegna észak-deti partja mellett fekvő Caprera szigetre ment, ahol szerény birtokot egy szerény falusi házzal vásárolt magának.

Ebből az egyszerű magányból az 1859-iki osztrák-piemonti háború zaja hívta ismét a küzdőtérre. Ennek a hadjáratnak Ausztria elleni sikerét már kezdettől fogva biztosította Piemont számára III. Napoleon szövetsége és a német egységre egyedül saját hegemoniája alatt törekvő Poroszország semlegessége. A végső győzelmet, a háború politikai céljainak teljes sikerét és kiaknázását ilyenformán nem a piemonti csapatok katonai sikerei, hanem a kitűnően vezetett, ön-

tudatos piemonti külpolitika biztosította, amely egész Európa rokonszenvét meg tudta nyerni az olasz ügy sikere iránt. De éppen az eljövendő politikai célok, a még csak homályos körvonalakban mutatkozó egységes Itália eszméjének realizálása miatt szükséges volt Európa előtt bebizonyítani, hogy itt nem Piemont, hanem az egész olasz nép harcol szabadságáért a zsarnoki Ausztria ellen. Ennek az egyetemes olasz nemzeti megmozdulásnak lett a vezére most Garibaldi. A piemonti kormány már a hadüzenetkor tábornokká nevezte ki, szabad csapatába pedig Itália minden részéből sorakoztak. Csapatával sikerült neki már a hadjárat elején kikényszeríteni az átkelést a Ticinón, s ettől kezdve diadalmasan tör elő Tirol felé. Akcióját csak a villafrancai béke (1859 július 7) szakította félbe. Garibaldi kedvetlenül hagyta abba a harcot, mielőtt az egységes, szabad Itáliát biztosítva látta volna. A zürichi békekötés teremtette helyzet őt sehogy sem elégítette ki. Cavour ellen végkép elkeserítette az az áldozat, amellyel Piemontnak a francia támogatást meg kellett fizetni. Nizza és Savoya átengedése Franciaországnak kényszerű áldozat volt, mely felett még ma se tért napirendre az olasz közvélemény.

Az olasz kérdés tervezett, praktikus megfontolást nélkülöző megoldása, államkonföderáció a pápa fősege alatt, olyan irányba látszódtott terelődni, amely az egész olasz nemzet érzéseivel és vágyaival homlokegyenest szemben állott. Garibaldi érezte, látta, hogy ezen csak a nemzet egységes, a reakényszerített politikai korlátokat szétépítő feltámadása segít. Még 1859 végén megkezdte Crispivel és Bertanival együtt a nápolyi királyság ellen tervezett akció előkészítését. Ennek legfontosabb tényezője volt, hogy sikerült biztosítani az ügy számára Anglia jóindulatát. Cavour kormánya pedig titokban támogatta az előkészületeket, 1860 május 5-én indult el Garibaldi Genovából két olasz hajón Szicília felé. Az 1070 önkéntes, akik között három magyar: Türr István, Teleki Sándor gróf és Tüköry Lajos előkelő szerepet játszottak, május 12-én Marsalánál szállott partra két angol hajó jótékony védelme alatt. A következő napon a Garibaldi mögé sorakozott tömegek kikiáltották őt diktátorrá. Május 15-én Calatafiminél csatát nyert a nápolyi csapatok ellen, tíz nappal később már Palermóban volt. Június 6-án már 20.000 főnyi nápolyi sereg tette le előtte a fegyvert. Garibaldi vállalkozása ekkor válságos ponthoz jutott, amelyből ismét csak az ő félelmet nem ismerő bátorsággal párosult politikai bölcsessége lendítette tovább a siker felé. A piemonti kormány, különösen maga Cavour, az expedíció célját befejezettnek látták volna azzal, ha ez alkalommal Garibaldi hódítása csupán Sziciliát szerzi meg a szárd királyságnak. Európai intervenciótól féltek, ha Garibaldi tovább folytatja a harcot Nápoly vagy éppen Róma ellen, amely 1849 óta III. Napoleon katonai védelme alatt állott. Garibaldi azonban lerázva magáról Cavour befolyását, tovább folytatta serege szervezését — éppen ezekben a napokban, július 16-án, rendelte el a magyar légió felállítását — s július 20-án Milazzónál újabb csapást mért a nápolyi csapatokra. Ugyanezen a napon esett el Messina is, ami aktuálissá tette a kérdést, vajjon tovább folytatja-e Garibaldi a harcot Nápoly ellen. Néhány heti előkészület után, mi-

közben II. Vittorio Emmanuelettől engedelmet kért az engedetlenségre, mert tovább folytatja a harcot Nápoly ellen, augusztus 20-án átkel a szoroson és Reggio di Calabriánál ismét csatát nyert a nápolyi csapatok ellen. Ettől kezdve útja valóságos diadalút Nápoly felé. Szeptember 7-én már diadalmámor közben vonul be Nápolyba, amelynek első parancsnokává hű hadosztályparancsnokát, Türr Istvánt tette. II. Ferenc csapatai, mintegy 40.000 ember, ezalatt a Voltumónál gyülekeztek egy utolsó, döntő küzdelemre. A csatát október elsején vívták meg, ebben a győzelemben már részt vett egy piemonti bersaglieri zászlóalj is, egy része annak a piemonti seregnek, amely a pápai uralom ellen fellázadt Romagnát és Marchet, valamint Toscanát kebelezte be az egységes Itáliába. Az egyesülés a piemonti csapatokkal Garibaldi önálló missziójának a végét jelentette. Cavour diplomáciája — amely még Kossuth és Türr István befolyását is felhasználni igyekezett Garibaldinál, hogy leállítsa őt a Róma elleni hadjáratról — ezúttal is győzött, a hadjáratnak vége volt és az egységes olasz királyság Róma és Latium nélkül alakult meg. Garibaldi még végrehajtotta a dicsőséges plebiscitumot, amely Nápoly és mindkét Szicília bekebelezését az olasz királyságba szentesítette. November 7-én még a király oldalán részt vett II. Vittorio Emmanuele bevonulásán Nápolyba, de a következő nap már felosztatja Önkéntes csapatait, katonáit az olasz reguláris csapatokba való belépésre szólítja fel, maga pedig Caprera szigetére vonul ismét vissza. Ezzel Garibaldi életének legdicsőségesebb és eredményekben leggazdagabb korszaka zárult le.

Az a mód, ahogy Garibaldi Itáliát az idegen uralom alól felszabadította és a nemzeti egység útjára vezette, a világszabadság hőségévé, a politikailag elnyomott nemzetek reménységévé avatta Őt Európa politikailag elégedetlen népei, elsősorban a magyarság, körében. A külföldön élő és reménykedő magyar emigráció éppen úgy, mint az itthoni magyar milliók a magyar szabadság visszaszerzésének messzianisztikus reménységeiben ringatózva, azt várták, hogy Garibaldi és az olasz királyság csapatai nem teszik le addig a fegyvert, amíg Ausztriát Venetóból ki nem űzték, politikai hatalmát pedig Magyarország önállóságának visszaállításával szét nem zúzták. Ezeknek a reménységeknek mintegy látható és kézzelfogható megtámasztása volt az olaszországi magyar légió, a bizakodást pedig nem hagyták elaludni azok az állandóan folyamatban lévő tárgyalások, amelyeket az olasz kormány Kossuth torinói megbízottjával, Pulszky Ferencel 1860 óta a magyar kérdés megoldása felől állandóan folytatott. Ez a két mozzanat lobbantotta lánggra a magyarság lelkesedését 1860-ban és 61-ben szinte extatikus magasságba Garibaldi személye iránt, tőle és Itáliától várva szabadságának visszaszerzését. A szép remények azonban csakhamar megghiúsultak, anélkül hogy Garibaldi vagy az új olasz királyság közvetlenül bármit is tett vagy tehetett volna a magyar ügy érdekében. Ennek okai nem maradtak rejtve már egykorú politikusok, elsősorban az emigráció legtisztábban látó politikai koponyája, Pulszky Ferenc előtt sem. Se Cavour, se az utána következő olasz kormányok nem látták 1860—65 között a hely-

zetet ana alkalmasnak, hogy politikai vagy éppen katonai intervencióval támogassák a magyar ügyet, mert világosan látták és tudták, hogy a legcsekélyebb beavatkozás is új háborút jelentene Ausztriával. Erre az új háborúra pedig Olaszország sem katonailag, sem diplomáciailag nem volt felkészülve. A vezető olasz államférfiak tisztában voltak azzal, hogy Olaszország Veneto felszabadítását csakis egy más hatalommal együtt folytatott koalíciós háborúban érheti el, úgy amint az 1866-ban be is következett.

Annak, hogy Garibaldi az olasz kormánytól függetlenül nem indított akciót Magyarország függetlensége érdekében, ugyancsak sajátos okai voltak. Garibaldi a népek önrendelkezési jogának címén folytatta a harcot Olaszország egységéért és szabadságáért. Az volt tehát a véleménye, amelynek mindenkor kifejezést is adott, hogy párhíveivel szívesen megy harcba Magyarország szabadságáért, de csakis akkor, ha Magyarország egységesen fegyvert fog elnyomói ellen és ez a fegyverbeszállt nemzet hívja őt segítségül. Ilyen fegyveres felkelést, amely előfeltétele lett volna Garibaldi intervenciójának, sem Kossuth nem tudott külföldről felszítani, sem az itthoni elégedetlenek — talán mert a magyar nép lelki alkata annyira különböző ebben a latin népekétől — nem tudták a nemzet szabadságvágyát egy véres forradalmi megmozdulásig fokozni. Azonkívül volt még egy lényeges tényezője a magyar kérdésnek, amelyben Garibaldi és a magyar nemzet felfogása nem azonos úton haladt. Garibaldi, a nyelvében egységes olasz nemzet fia, nem látta másként megvalósíthatónak Magyarország önállóságát, mint a történeti Magyarország politikai egységében élő különböző népek konföderációjában magyar szupremácia mellett. Erre a konföderációra s vele kapcsolatban a magyar politika kizárólagos magyar öncélúságának legalább részben való feláldozására talán hajlandó lett volna Kossuth, miként ezt ismert dunakonföderációs terve mutatja, de nem voltak hajlandók a magyar nemzettel együttműködni azok a nemzetiségek, amelyeknek felszabadításáért Garibaldi éppúgy cselekedni kívánt. Így a magyar nemzetiségi kérdés megoldatlan volta kétségtelenül egyik oka volt annak, hogy Garibaldi, mint a magyar szabadság visszaállítója, sohase lépett magyar földre.

A magyar kérdés megoldásának extrém pólusait világosan látta Pulszky Ferenc, amikor 1861 július 14-én azt írta Kossuthnak, hogy Magyarország számára nincs más program, mint Deák vagy Garibaldi. Garibaldi azonban a politikai konstelláció folytán nem jöhetett, a nemzet tehát Deák nyomdokain haladt, Garibaldi hősi alakját pedig, mint a nemzeti szabadságillúzió idealizált képét tartotta meg nemzedékeken át emlékezetében.

Garibaldi caprerei egyszerű magányában, amelyről valósággal spártai képet rajzol az ott többször megfordult Pulszky Ferenc, a csak átmeneti jelentőségű magyar és délkelet európai expedíciós tervek mellett állandóan Róma elfoglalásának tervével foglalkozott. Még szűkebb hazájának, Nizzának elvesztése is — amely 1861-ben őt mint képviselőt a politikai élet szenvedélyeibe sodorta és valósággal gyűlöletté fokozódó támadásokra készítette Cavour ellen — gyorsan

elveszti előtte elsőrendű fontosságát, mert minden érdeklődése ettől fogva Róma meghódítására irányul. Kétségtelenül része volt ebben a kárlehetetlen harci kedvben annak az engesztelhetetlen gyűlöletnek is, amelyet Garibaldi a pápaság s azon keresztül a katolikus egyház iránt érzett. Garibaldi nem is várt soká az új akcióval. Hú embe-reivel 1862 június 29-én partra szállt Palermo mellett és új sereget kezdett toborozni „Róma vagy a halál“ jelszó mellett. Az olasz kormányban azonban az esetleges francia intervenció miatt Garibaldi akciója teljesen időszerűtlen volt, azért erős kézzel fogott Garibaldi megfékezéséhez. A flottát a sicíliai partokhoz rendelte, Cialdini tábornoknak pedig utasítást adott Garibaldi seregének lefegyverzésére. Mindez azonban nem ment vérontás nélkül, Garibaldinak 3000 emberével sikerült eljutni Cataniába, de augusztus 27-én Aspromontenál sebesülten Cialdini csapatainak fogságába esett. Ezzel vége is lett az akciónak, s Garibaldi a királyi amnesztia elnyerése után az olasz nép csodálatától övezve vonult vissza Caprera szigetére.

Az itteni évek komor egyhangúságát csak rövid időre szakította meg 1864 tavaszán tett londoni útja, amikor az angol nép hatalmas lelkesedése mellett a londoni díszpolgárságot is elnyerte. Tervei megvalósításának új lehetőségeket ígért az 1866-iki háború kitörése. Egy önkéntes sereg élén, a custozzai olasz vereség hatását ellensúlyozandó, Dél-Tirolba tört be és sikerült is neki itt az osztrák csapatokat visszaszorítani. Már Trento alatt állott, amikor megkapta Lamarmora tábornok parancsát a visszavonulásra. Garibaldi ellenkezés nélkül üritette ki Dél-Tirolt, amely ekkor Ausztria birtokában maradt.

Újból Caprerába térve vissza, Garibaldi ismét a Róma elleni akció tervével kezdett foglalkozni. Katonailag ezt megkönnyítette az a körülmény, hogy a francia csapatok az 1864 szeptember 15-én kötött francia-olasz egyezmény értelmében 1866 őszén elhagyták az Egyházi Állam területét és annak védelmét kizárólag a zsoldos csapatokból álló pápai seregére bízta. A katonai auspiciumok tehát jók voltak Garibaldi vállalkozása számára, de politikailag a helyzet még nem érett meg s így ez a hősi epizódokban bővelkedő vállalkozása is már elejétől fogva sikertelenségre volt ítélt. 1867 őszén, miközben a betörés előkészületeit szervezte, az olasz kormány elfogatta Sinalungánál és Caprera szigetére internálta. De az olasz hajók örvonalán át Firenzébe ment, s az olasz kormány semlegessége mellett indította meg akcióját Róma ellen. Az Örök Város közelében, Passo Coresénél lépte át csapataival október 23-án a pápai állam határát, már szemei előtt feltűntek az Urbs körvonalai, amikor a Civita Vecchiában ismét partraszállt francia csapatok a pápai sereggel egyesülve, november 2-án Mentananál szétszórták seregét, maga pedig olasz földre menekülni kényszerült.

Ismét visszatért Caprerába, ahonnan csak a csatazaj szólította el megint. A német-francia háború kitörése most már csaknem vér nélkül biztosította Olaszország számára Róma birtokát és a Verni Settembre katonai sétája tényleg Garibaldi közreműködése nélkül folyt le. III. Napoleon trónja összeomlott s Garibaldi most a vérben született harmadik köztársaság védelmére sietett, önkénteseivel

Chatillonnál, Autunnél, Dijon mellett a régi tüzzel harcolt, anélkül mégis, hogy a francia sorsot megváltoztathatta volna. Mint Nizza követe tagja lesz a versaillesi nemzetgyűlésnek, de munkájában nem vesz részt, olasz lelke visszavonulást parancsol innen neki. Megint csak Caprera lakója lesz, míg az olasz nép rajongása ismét a politikai küzdőtérre nem viszi. 1874-ben Róma választja képviselőjévé s Garibaldi, akinek pápaellenességén a *dominium temporale* megszűnése és annak politikai következményei se változtattak, most a baloldali radikalizmus élére áll. Ezért utasítja vissza a következő évben azt a nemzeti ajándékot, amelyet a parlament neki a konzervatív Minghetti kormány javaslatára megszavazott és csak amikor a baloldal került kormányra, változtatott ezen az elhatározásán. Ekkor indít nagyszabású akciót a Tiberis szabályozásának érdekében. Az orosz-török háború eseményei és politikai következményei is élénken foglalkoztatják. Némi lemondással, de teljesen az 1860–62-es évek elgondolásainak szellemében írja Türr Istvánnak 1876 november 11-én, hogy eddig nem beszélt Magyarországról, mert úgy látta, hogy Magyarország ellensége a szlávok felszabadításának a török uralom alól. Pedig Magyarországnak meg kell szabadulni a Habsburgoktól és meg kell teremtenie a Duna—Száva—Fekete-tenger—Égei-tenger és az Adria közt elterülő népek konföderációját. Ez azonban a német-osztrák-magyar szövetség előestéjén már utópiaként hatott. Mint az olasz szabadság élő hőse járja be élete végső éveiben Itáliát, míg a halál őt 1882 június 2-án a kedves Caprerán az élők sorából el nem szólítja.

Tipikus hőse volt ő a XIX. századnak. Szabadságideája, amelynek életét szenteli, szinte doktrínává emelkedik nála, kissé távol a mai ember gondolkodásától, mert azóta ennek az eszmének annyi félremagyarázást látta. Egyházellenes tendenciái a francia forradalom radikalizmusában gyökeredeztek, s ebben Garibaldi, sok kortársához hasonlóan, akkor is makacsul megmaradt, ha annak érvényesítése nem vált az olasz nemzeti érdekek javára. Nem volt sem nagy hadvezér, mint Moltke, sem nagy államférfi, mint Bismarck, a német egység megteremtői. Ami Garibaldit mégis a történelem maradandó emlékezetű hősévé s Olaszország egyik legnagyobb történeti alakjává tette, aki ma is elevenen hat az olasz nemzeti szellem fejlődésére, az kétségkívül egyéniségének az a tökéletes összetétele, amely őt az olasz nemzeti gondolat legpregnansabb kifejezőjévé tette. Bátor a cselekvésben; áldozatkész a kíméletlenségig, ha a haza ügyéről van szó, amellet a politikában minden lehetőségre és kompromisszumra kész, ha a körülmények úgy parancsolják. Ennek a több, mint kétezer éves római tradíciókból leszármazott olasz mentalitásnak volt a leg-hatalmasabb kifejezője Garibaldi, emléke ezért él csorbíthatatlanul, az idők és a politikai viszonyok változásától függetlenül a történelemben.

TÓTH LÁSZLÓ